

Leesimpressie bij de presentatie van *Ex Caritate*

Vorige week donderdag, precies om deze tijd was ik bij mijn moeder van 90, in het verzorgingshuis waar zij – heel gelukkig – woont. Ik vertelde haar dat ik aan zusters ging vertellen over een prachtig boek dat over de geschiedenis van die zusters geschreven is. Ze vond dat prachtig. En ze zei toen: Ik had zelf vroeger ook heel graag naar het klooster gewild, maar ja, bij ons thuis als oudste kind en enige meisje kon dat niet. Ik zei natuurlijk, maar mama, dan hadden wij hier nu samen niet gezeten.....en toen zei ze dat ze er ook geen van spijt had gehad dat het anders was gelopen. Ik vertel dit omdat het op dat moment voor mij ineens heel dicht bij kwam hoe het, in de jaren 1920 tot 1950, voor heel veel katholieke meisjes een serieuze overweging moet zijn geweest om de stap naar het klooster te zetten. Tienduizenden zijn ook echt gegaan en misschien hebben er wel honderdduizenden serieus over nagedacht. Indrukwekkend hè? Ik heb het boek gelezen vanuit die katholieke achtergrond waarin ik jarenlang elke dag zusters ben tegengekomen, vooral in het onderwijs maar ook in mijn eigen familie en in het bejaardenhuis waar mijn opa de laatste jaren van zijn leven woonde en ook nú nog in de contacten met zustercongregaties. Ik heb het boek natuurlijk ook gelezen vanuit mijn wetenschappelijke achtergrond, als theologe en ethica met een grote belangstelling voor de ethiek en de spiritualiteit in de kloosters.

Als lezer heb ik gemerkt dat ook de auteurs, Annelies van Heijst, theologe en ethica, Marit Monteiro, historica en Marjet Derks eveneens historica, niet alleen hun wetenschappelijke kwaliteiten en de benodigde wetenschappelijke distantie hebben ingezet, maar ook hun kennis en affiniteit van en met de vrouwelijke religieuzen. Deze multidisciplinaire aanpak heeft zijn vruchten afgeworpen, omdat juist vanuit die verschillende perspectieven de complexe en veelvormige geschiedenis kon worden geduid. Zo is er een rijk boek ontstaan, een unieke en geslaagde wetenschappelijke studie en een goudmijn voor veel wetenschappelijk onderzoek in de toekomst. Het is bovendien een monument voor alle zusters, waarin hun ongelofelijke inzet, al hun werk uit liefde tot God en tot de naasten, hun inspiratie en hun idealen worden verwoord. Het is bovendien een heel goed leesbaar boek voor alle andere geïnteresseerde lezers, voor zusters en ook voor 'buitenstaanders'. Het leest als een biografie, het is informatief en spannend en het wekt verwondering en ontroering. Dat laatste komt vooral door de persoonlijke getuigenissen van zusters in de vorm van interviews, brieven, gedichten en reisverslagen. Het zijn deze stemmen die het grote historische verhaal, de analyses en de conclusies illustreren en levend maken. Er staan werkelijk prachtige passages in. En dan heb ik het nog niet eens over de foto's.....Voor u als erfgenamen en als erflaters van deze geschiedenis zal het heel bijzonder zijn om dit boek te lezen en erover te spreken met uw medezusters. Maar, zoals Annelies van Heijst al zei, het is ook een eerlijk boek. Dat betekent dat ook de schaduwkanten, de dingen die fout zijn geweest in uw geschiedenis, met de grootste zorgvuldigheid worden benoemd en geduid. En dat is goed vind ik. In elk persoonlijk leven en in elke gemeenschap, gebeuren dingen die niet goed zijn, die je liever wilt vergeten of waar je je achteraf voor schaamt. Ik vind het winst dat deze schaduwkanten, naast al het goeds, ook worden genoemd. Het maakt het u en ons allemaal, mogelijk om het verleden een eerlijke plek te geven en om daar in het heden en in de nabije toekomst ons voordeel mee te doen.

Het leeslintje

Voor ik met u spreek over de inhoud van het boek wil het hebben over iets heel belangrijks: Het leeslintje. Dat is niet zomaar iets het hoort alleen bij voorname en deftige boeken. Nu verwacht ik een beetje, dat U als plichtsgetrouwe lezers gewend bent een boek te beginnen op blz 1 en dan verder te lezen en daar het leeslintje te leggen. Ik raad u aan dat bij dit boek niet

te doen! Want misschien wordt het boek dan, omdat het zo véél beschrijft, een te zware last. Ik zou u aanraden: begin met het hoofdstuk dat u het meeste aantrekt, waar u het meest benieuwd naar bent. Het boek wijst u dan vanzelf de weg met doorsteekjes en kronkelpaadjes en plekjes om stil te mijmeren. Het zorgt voor maandenlang leesplezier, met het leeslintje als een reminder!

Ik wil ingaan op het gedeelte van het boek dat beschrijft wat er in de kloosters zelf gebeurde: het leven in het klooster oude stijl, de vernieuwing van de jaren 1950- 1970 en de nieuwe spirit. Madeleine Timmermann zal zo dadelijk ingaan op de enorme maatschappelijke bijdrage die u hebt geleverd in het onderwijs, in de zorg en in de missie.

In de beschrijving van het kloosterleven zult u als religieuzen veel herkennen, vanuit uw eigen ervaringen, uit de verhalen van oudere zusters en uit de geschiedschrijving van uw eigen congregatie. Bij het lezen zult u soms denken ‘och ja, zo was dat toen’ of: ‘dat werd wel gezegd maar dat heb ik niet meer meegemaakt’, of: ‘maar dat was *bij ons* niet zo’. Maar heel veel zal ook nieuw voor u zijn. Want het boek is heel omvatend en uitgebreid. En bovendien blijkt steeds dat veel uit uw geschiedenis vergeten is, of moedwillig is weggemaakt of weggeschreven. Door de buitenwacht werd uw geschiedenis aan de ene kant geïdealiseerd en aan de ander kant zwart gemaakt. Er ontstond een stereotypering waaruit alle nuances verdwenen waren. En veel van het goede wat u hebt gedaan in de opbouw van het onderwijs, de verpleging of de zorg werd onderbelicht of door anderen opgeëist. *Ex Caritate* legt steeds de vinger op historische onjuistheden en laat juist de nuances en de complexiteit zien van al die zusterlevens en van het werk dat zij hebben verricht in die verschillende historische perioden. De buitenwereld deed dus de geschiedenis geweld aan. Maar ook binnen de congregaties zelf, werden bewust of onbewust elementen uit de geschiedenis vergeten, opgehemeld of geminimaliseerd. Want na de vernieuwing, waar ik zo dadelijk op inga, ontstond er een nieuwe spirit en een gehumaniseerd en bij de tijd gebracht kloosterlijk ideaal. Omdat de nieuwe tijd en de nieuwe mentaliteit ook vroegen om een nieuwe *identiteit* en een ander verleden, veranderde de kijk op de eigen geschiedenis, zo stellen de auteurs De religieuzen gingen vanuit een andere bezieling leven en ze benadrukten andere aspecten van hun identiteit. De liefde voor de medemens kwam meer op de voorgrond, zoals het werk voor armen en hulpbehoevenden en er werd gezwegen over de verstervingen en het keiharde werken van vroeger, terwijl er juist meer nadruk wordt gegeven aan bezinning en hun spiritualiteit. De schaduwkanten van wat was voorgevallen bleef in de eigen geschiedschrijving vaak onvermeld of de scherpe kantjes werden er af gehaald. De minder goede dingen uit het verleden werden uitgewist. De auteurs verbinden hieraan de conclusie dat dit onverwerkte verleden nu zijn tol eist. Niet alleen in Nederland maar wereldwijd. Want een van de schaduwkanten was dat de omgang met kinderen en andere afhankelijke mensen die aan de zorg van religieuzen waren toevertrouwd niet altijd goed is verlopen. Momenteel komt wereldwijd vooral in beeld het misbruik door priesters en mannelijke religieuzen. Naar verhouding zijn er minder klachten van ex-pupillen tegenover vrouwelijke religieuzen en deze liggen op een ander vlak, namelijk op het gebied van machtsmisbruik, emotionele verwaarlozing en kilte. Uiteraard staan deze klachten naast de dankbaarheid die veel expupillen uiten! Ik vind het schrijnend voor de vrouwelijke religieuzen van nu dat de smet, vooral veroorzaakt door priesters en mannelijke religieuzen, ook de zusters aanleeft. De auteurs stellen dat er voor een zorgvuldige afweging van hoe dit verleden te duiden meer tijd en onderzoek nodig is en wagen zich niet aan uitspraken over de lopende onderzoeken

Ik ga nu kort in op het kloosterleven oude stijl, in het boek aangeduid met ‘claustrummentaliteit’, en het leven nieuwe stijl, aangeduid met ‘nieuwe spirit’. Zoals in het

hele boek worden ook hier de verschillende historische periodes onderscheiden en vergeleken, want kloosterleven was in die 200 jaar aan veel veranderingen onderhevig. Het boek beschrijft de grote lijnen en de breukmomenten in die interne geschiedenis. Als lezer wordt je daarin meegenomen. Je kijkt mee over de schouders van de auteurs, je leest mee in de bronnen en je wordt aan het denken gezet door hun commentaar daarop. Zij nemen nooit voor zoete koek aan wat staat in al die publicaties uit het verleden, ze kijken met een open blik en zeggen dan ja, maar..... En dan laten ze een tegenstem horen uit een andere bron of ze geven hun eigen duiding. Je krijgt als lezer een blik in het kloosterleven zoals dat was vóór 1950, via de beschrijving van het proces van het intreden en door de terugblik op dat kloosterleven oude stijl van zusters die zijn uitgetreden en zusters die zijn gebleven.

Het boek gaat dus in op het intreden en de vormingstijd, de kennismaking met de gebruiken en de spiritualiteit van het kloosterleven. In het klooster maakten de jonge vrouwen die intraden kennis met een totaal ander leven. Alle zusters en ex-zusters die daarna werd gevraagd zeggen dat ze het moment van intreden als een breuk ervaren hebben. Ze moesten als het ware een nieuwe identiteit opbouwen en dat betekende: heel veel afleren en van alles afstand doen: van hun familie en vrienden, van hun dierbare spullen, hun privacy, hun uiterlijke verschijning, hun naam en van de zeggenschap over hun eigen leven. Het betekende ook heel veel opnieuw aanleren, leren begrijpen en leren doen en zich voegen in het kloosterleven. Als ik aan de zusters die hier zijn nu zou vragen om een positieve of een negatieve ervaring te vertellen uit die tijd van intreden en professie, dan komen ze niet meer uitgepraat, zoveel indruk heeft die periode gemaakt. Ik durf dit zo te stellen omdat dit vorige week gebeurde in Dongen bij een groep zusterbestuursleden uit het bisdom Breda.

Die stap naar het klooster is niet altijd meegevallen want het traditionele kloosterleven was streng, en gedisciplineerd. Alle neuzen moesten dezelfde kant op om de kloosteridealen van zelfheiliging, liefde tot God en de naasten zoveel mogelijk te benaderen en om de grote caritatieve werken tot een succes te kunnen maken. In de terugblik van zusters en uitgetreden zusters blijkt dan ook dat er punten van kritiek waren zoals de blinde gehoorzaamheid, te veel verplaatsingen, eenzaamheid, het breken van de persoonlijkheid. De twee groepen zusters noemden dus dezelfde punten, maar deze werden anders ervaren: sommige zusters konden er niet mee leven, anderen wel. En zo werd er ook lang mee omgegaan: als het niet goed ging in het klooster lag dat aan de zusters zelf. Maar zo rond de jaren 1950 groeit het inzicht dat er in het kloostersysteem en het klassieke kloosterideaal zelf ook systeemfouten zitten en dat aanpassingen nodig zijn. In het boek wordt heel zorgvuldig en helder beschreven hoe deze conclusie gaandeweg ontstaat, bij de zusters zelf en ook bij de kerkelijke overheden, tot in Rome toe.

Vanaf ongeveer 1950 wordt de vernieuwing ingezet. Het vernieuwingsproces betekende in feite een omwenteling van het complete leef- en waardepatroon zoals de zusters in de eeuw daarvoor gekend hadden. Alles veranderde van de regel en de constituties tot de kleding en de manier van samenleven in de gemeenschappen. Een overste noemde het 'een grote verbouwing'. In het boek wordt de vernieuwing gekarakteriseerd als: humanisering van het kloosterleven. Een belangrijke maatstaf daarin was of het bevorderlijk of schadelijk was voor menselijk welzijn en geluk. Zo werden veel gebruiken rondom verstervingen en schuldkapittels afgeschaft. Deze hadden in dienst gestaan van het oude spirituele ideaal van zelfheiliging, maar al te vaak waren het vernederingen of kwellingen die in de moderne opvattingen geen doel meer dienden. Er kwam meer nadruk op eigen verantwoordelijkheid en eigen ontwikkeling en welbevinden en minder op blinde gehoorzaamheid. Ook de strakke hiërarchische structuur werd aangepast aan de inzichten van deze tijd.

Ik ga nu in op wat ik een van de belangrijkste inzichten van het boek vind. Ik doel op de conclusie dat met die vernieuwing in de actieve congregaties het lange en harde werken van al die jaren ervoor, niet meer als de essentie van het kloosterideaal gezien werd. Het zich opofferen en zich afsloven ter Liefde Gods en ten behoeve van de naasten was niet langer meer iets om naar te streven en het paste niet meer in de moderne tijd. En dan stellen de auteurs, ik citeer: 'Wij menen dat de zusters tijdens de vernieuwing argwanend zijn *gemaakt* ten opzichte van de spirituele betekenis van hun voormalige werkzaamheden. Omdat de geestelijken over dat onderwerp weinig nieuwe inzichten te bieden hadden.' (einde citaat) En dan komt volgens mij de kern, ik citeer: 'al in de negentiende eeuw ontbrak een adequate theologische onderbouwing van het als religieuze in de wereld werkzaam zijn. De kloostertheologie benadrukte afstand nemen van de wereld, individueel zielenheil van de zuster en haar relatie tot God.' (Einde citaat) Dat komt - zeg ik nu in het kort- omdat vanaf het begin het kloosterleven voor de actieve religieuzen was geënt op het oude monastieke leefregel van de contemplatieve orden. Apostolaat en liefdewerk, de onderlinge band in de gemeenschap en de band met de mensen voor wie de zusters werkten hadden daarin geen plaats. Ik citeer weer 'Evenmin werd daarin barmhartigheid gezien als een vindplaats voor ervaringen van mystieke eenheid met de lijdende Christus of met God. Geestelijken beschouwden het apostolaat en de werken van barmhartigheid als uiting van christelijke naastenliefde en als goed voor het imago van de kerk, maar hadden er weinig theologische en spirituele belangstelling voor.' (Einde citaat) Het betekent voor mij dat, wat heel veel zuster in hun werk ervaren moeten hebben, namelijk dat dit werk en de relatie met de mensen zelf tegelijk de bron en het doel waren van hun spirituele leven, dat zij daar Christus ontmoetten. Dit is jammer genoeg niet onderkend en niet gewaardeerd. Ik hoop dat er naar aanleiding van *Ex Caritate* nog veel over dit punt wordt nagedacht en gepraat en dat het alsnog gaat behoren tot de essentie het spirituele erfgoed van de zusters.

Een laatste punt dat ik te mooi vind om niet te noemen: Het gaat over de verschillende visies op de zendingsopdracht van de zusters. In het boek geven de auteurs een heel mooi duiding hiervan en die wil ik u graag voorleggen. De visie op zending wordt geduid in drie historische fases. In de eerste fase, van de 19^e eeuw tot begin 20^e eeuw was er sprake van een gebiedende wijs: **u gaat**. Een zuster werd ergens geplaatst en verplaatst door de algemene overste in het belang van de congregatie. Tijdens de vernieuwing wordt die gebiedende wijs meer een aanmoediging: '**u gaat**' wordt '**ga maar**'. De wens van zuster zelf speelde een heel grote rol. En dan volgt er een derde fase, de fase waar we nu in zitten en waarin veel zusters bejaard of hoogbejaard zijn. In deze fase wordt de zending geduid met: '**Wees hier**', een aansporing om voor elkaar, ook op hoge leeftijd, medezuster te zijn. Met zo'n duiding, daar kun je iets mee. Alleen al de woorden 'u gaat', 'ga maar' en 'wees hier', de betekenis daarvan, de werelden die daarachter schuilen en uw ervaringen daarmee bieden genoeg stof voor een hele studiedag! En met zulke rake duidingen zit het boek vol! Er valt dus veel over te denken, te praten en te studeren.

Tot slot

Ex Caritate is een monument en een gedenkplaats voor de congregaties en de vele duizenden zusters die daar in ruim 2 eeuwen het beste van zichzelf aan hebben gegeven, in dienst van Christus, van de kloostergemeenschap maar vooral ook van alle mensen die zij op hun weg tegenkwamen en die zij hebben onderwezen, verpleegd, opgevoed, verzorgd en bijgestaan op ontelbare manieren. Ik hoop van harte dat nog heel veel lezers, en in de eerste plaats u zelf, dit indrukwekkende boek met even veel interesse, bewondering en ontroering zullen lezen als ik het heb gelezen.

18 november 2010

Marijke Verhoeven
Mpverhoeven@kpnmail.nl